

Primul Istrati: publicistul socialist

(Comunicare prezentată cu ocazia sesiunii științifice „Cultura și dezvoltarea durabilă”, din 22 mai 2015, sesiune organizată în cadrul proiectului postdoctoral *Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate*)

Momentul debutului publicistic al autorului este 19 noiembrie 1906, când, sub semnătura *P. Istrate*, apare în *România muncitoare*, publicație social-democrată, organ central al sindicatelor, un text intitulat *Regina Hotel*, relatarea unui abuz comis de patronul unui hotel din Constanța asupra unui chelner oarecare, înșelat, concediat și, în cele din urmă, bătut cu bestialitate, sub privirile neputincioase ale celorlalți angajați. Textul, redactat într-un stil nervos, cu o precizie a detaliilor ce configurează o situație și o atmosferă, este scris din perspectiva unui martor (autorul însuși, la vremea respectivă angajat al hotelului cu pricina) care, convins că „ceea ce s-a petrecut în acel local în ziua de 15/28 crt. (...) a trecut peste puțința unei răbdări omenești”, se hotărăște să aducă la cunoștința publică acest caz. Nu pentru că ar fi un caz excepțional, ci, dimpotrivă, tocmai pentru că – tranșează încă din prima frază situația publicistul debutant – „bătaia și darea afară din serviciu, fără plată, au devenit niște lucruri atât de banale pentru lumea muncitoare, încât trecem de multe ori cu vederea ca peste un fapt normal”. Cazul nu e prezentat ca un fapt divers, căci nu particularul îl interesează aici pe autorul articolului-mărturie, ci valoarea ilustrativă a incidentului. Victima este obscurul Apostolescu Vasile, iar opresorul, un oarecare M. Schwartz, „canalia-patron”; litigiul: reținerea fără motiv a sumei de 23 de lei, dintr-un total de 60, după două luni de muncă încununată cu o concediere intempestivă. Punctul culminant: brutalizarea nevinovatului, pe care patronul „îl scăldă într-o adevărată baie de palme, limpezindu-l apoi în pumni” (plastică imagine, dinamizată prin apelul la imagini ale fluidității – „baie”, „limpezire” – dispuse în crescendo). Scena, puternic vizuală, e dramatizată printr-un scurt dialog și agrementată cu concluziile sceptice ale martorului revoltat.

Cel dintâi text istratian nu e nici, propriu-zis, articol de ziar, nici proză de ficțiune; și, nefiind câtuși de puțin gratuit (incidentul înfățișat aici e, în fond, un pretext pentru exprimarea unei revolte multă vreme îndiguite – revolta unui om și a categoriei sociale din care provine), ajunge totuși să pară, prin efect de perspectivă, o expresie a scrisului perceput în toată gratuitatea sa – mai ales azi, când conceptul de literatură și/sau acela de proză s-a lărgit într-atât, încât aduce laolaltă și ficțiunea, și nonficțiunea, și pagina de proză scurtă, și pe aceea de jurnal etc. Publicistul debutant nu scrie, poate, cu gândul de a face literatură; cu toate acestea, literatura se instalează firesc în textul său. E un text despre cei umiliți și defavorizați scris chiar de cineva ieșit din rândul acestora, nu de un autor care, beneficiind de un trai relativ sigur, își îngăduie – precum un Brătescu-Voinești, de pildă – luxul unei proze a compasiunii și umanitarismului. *Regina Hotel e*, în creația autorului, o piesă semnificativă din cel puțin trei perspective: îl anunță nu doar pe publicistul, ci și pe prozatorul Panait Istrati; conține, *in nuce*, sugestiile poeticii autenticiste de la care se va revendica autorul; și, nu în cele din urmă, reprezintă debutul primului nostru autentic și valoros scriitor cu o agendă „de stânga”. Îi va urma, în perioada interbelică, un Geo Bogza. De altfel, un reportaj bogzian *avant la lettre*, *Din regiunea petrolului. Câmpina*¹, ar merita să figureze în orice antologie românească a genului.

„Aventura” publicistică a lui Istrati se integrează perfect proiectului său existențial și scriptural. Asumarea celor mai modeste ocupații care îi asigură subzistența – băiat de prăvălie, hamal, portar, chelner, zugrav etc. etc. – și, concomitent, asumarea scripturală a unor subiecte ce țin de sfera marginalității duc în aceeași direcție: aceea a unui statornic interes pentru imediatul vieții, dar un imediat trăit, printr-o asceză *sui generis*, în orizontul unor idei generoase despre om, umanitate, valori spirituale. „Reporterul” Istrati consemnează deseori fapte despre care s-ar putea spune: „Sigur, nimic senzațional!”² și pe care ziarele – presa „independentă” atât de ironizată în articolele istratiene (ghilimele îi aparțin autorului) – nu s-ar grăbi să le înregistreze; și asta pentru că, se teme publicistul, nimic din ceea ce i se întâmplă, de pildă, unui lucrător mărunt nu constituie, nu poate constitui cu adevărat o știre. Morală pe care o regăsim în subtextul mai tuturor articolelor istratiene.

Alegând să scrie despre câte un „caz din sute altele”, „pentru a da o probă de lăcomie și moralitate burgheză”, descriind condiția servitorilor, a hamalilor din portul Brăila ori a lucrătorilor din variate tagme, publicistul vede lucrurile din postura unui moralist când indignat, când sarcastic. În orice caz, el însuși implicat – nu doar ca martor, ci și ca actor – în cele descrise. De aceea, susceptibil, poate, de partizanat și de reacții idiosincratice. Contraargument pe care, intuindu-l probabil, îl preîntâmpină, în numeroase dintre reportajele sale sau dintre articolele în care analizează la rece o situație (o grevă, un congres, o dezbateră parlamentară ș.a.), printr-o documentare cât se poate de acribioasă.

Panaït Istrati nu e doar un visător sau, mai bine zis, nu e un visător neracordat la realitate. Preocuparea pentru social și pentru istorie îi vertebreează scrisul chiar de la început. Iar publicistica sa nu este o simplă, naivă expresie a pasionalității unui idealist, ci se încapățânează să facă apel la exactitatea faptelor și la raționalitate. „Nu uitați să înlocuiți pulbera umedă a vorbelor goale cu dinamita trăsătoare a cifrelor care nu îngăduie replica”³, le recomandă undeva Istrati tovarășilor de idei. Și mai departe, ca o concluzie venită în urma unei întâlniri social-democrate de la Galați, unde oratorii îl intrigaseră prin platitudine: „E vorba de cuvântările presărate cu cifre convingătoare. Asta e o virtute pe care eu o admir mereu, dar pe care nu pot să mi-o apropiu, cu toată bunăvoința ce o am. Lucrul acesta însă nu mă împiedică să recomand vorbitorilor noștri prețioasa calitate de a înlocui cuvintele goale cu cifre convingătoare./ Aș îndrăzni să le mai recomand și... talentul de a ști cum să îmbrace cifrele ca să nu fie plictisitori, dar mi-e teamă de Farfuridi”.

Printre datele precise, de un realism nud și crud, subiectivitatea se strecoară, totuși, în chip firesc, netezind asperitățile unui reportaj ce ar fi riscat, altfel, să devină prea sec. În asemenea momente, gazetarul se amestecă printre oamenii despre care scrie, intră în propria-i narațiune gazetărească, urmărind să întărească printr-o mărturie subiectivă autenticitatea faptelor prezentate. Un text precum *Din lumea servitorilor*⁴ începe cu o tușă balzaciană: „Există în societatea noastră o nenorocită clasă de oameni, o breaslă, mai bine zis, de care nimeni nu se interesează și care zace în amorțire departe de poteca ce duce pe calea emancipării: breasla servitorilor”; pentru a face loc, două paragrafe mai jos, unei paranteze confesive: „Fiindcă am trăit o parte din viață în mijlocul lor și am îmbrățișat aproape ramurile meseriei de servitor, sunt sigur că nimeni nu mă va

contrazice, acestea fiind văzute și suferite, iar nu informații culese de aici, de colo”. Credința în superioritatea faptelor „văzute și suferite”, trăite direct, în raport cu acelea reconstituite pe cale mediată, livrescă va fi reafirmată constant în textele autorului, indiferent de genul acestora. Istrati nu vrea să facă, în articolele sale, literatură, el vrea să dea o imagine a ceea ce i se pare a fi viața „adevărată”, nefalsificată nici de discursul politicianilor, nici de condeiul scriitorilor, dar literatura irumpe, împotriva voinței autorului, parcă, la finalul câte unei fraze sau în miezul câte unui paragraf sec.

Inegale ca scriitură – destule, fără valoare literară –, articolele istratiene interesează, totuși, nu numai pe latura lor de document, ci și prin faptul că, puse laolaltă, în toată eterogenitatea lor, spun multe despre omul și despre scriitorul Istrati, pentru acesta din urmă publicistica fiind – mai ales într-o primă etapă (1906-1916), aceea de dinainte de plecarea în Elveția și, deci, de dinainte de afirmarea lui ca autor de ficțiune – un laborator în care se decantează obsesii creatoare, se limpezesc idei, intuiții, se aproximează viitoare formule⁵. Textele de ziar ale lui Istrati își conțin, încă de la început, propria poetică, iar aceasta este, în mare, nu întâmplător, și poetica textelor literare ale autorului. O poetică a autenticității ce vizează, ca pe un ideal uman și scriptural totodată, suprapunerea faptului trăit și a celui consemnat pe hârtie, aliindu-se, în același timp, numai aparent paradoxal, cu o la fel de imperativă aspirație spre clasicitate.

NOTE

¹ Text apărut în *România muncitoare*, 14 octombrie 1912.

² A se vedea „Lacu Sărat”, scurt articol din *România muncitoare*, 14 mai 1909 (reluat din Panait Istrati: *Trei decenii de publicistică*, vol. I, Ediție îngrijită de Ion Ursulescu, Editura Humanitas, București, 2004, p. 27 și urm.) – articol despre un accident care nu a avut loc, dar care s-ar fi putut produce – prăbușirea unei schele prea șubrede –, dată fiind indolența celor responsabili: „Cugetarea oricărui om cu cât de puțin simț într-însul și-a format tabloul ce ar fi prezentat acea grămadă de scânduri dacă catastrofa s-ar fi întâmplat numai după un interval de două zile, când scela avea să suporte greutatea unei duzini de lucrători. (...)/ Știu însă că a doua zi, toți interesații direct au regretat. Ce? Că prăbușirea schelei va întârzia cu 10-15 zile deschiderea stațiunii, și astfel vor fi loviți în pungă./ Putea să-și frângă gâtul și un regiment de lucrători, numai schela să fi rămas neatinsă”.

³ „Campaniile noastre”, în *Lupta zilnică*, 13 martie 1916.

⁴ Text apărut în *România muncitoare* din 24 mai 1909 (reprodus în volumul *Scăpare de condei*, ed. cit., la p. 28-29).

⁵ Într-un mic eseu – care schițează, însă, planul unui studiu mai amplu și mai aplicat asupra publicisticii istratiene văzute ca preambul literar (și, pe alocuri, ca literatură pur și simplu) – *Panait Istrati. Triumful vocației asupra aspirației* (inclus în volumul *Provincia magna*, Muzeul Brăilei și Editura Istros, Brăila, 2013), Viorel Coman regretă faptul că textele din perioada brăileană ale „sindicalistului și ziaristului” Istrati au fost examinate, până acum, dintr-o perspectivă strict „ideologică, fără nici o observație privindu-l pe viitorul scriitor”, a cărei vocație de povestitor triumfă încă din această etapă. Dând, în consecință, deoparte învelișul *ideologic* al articolelor socialistului idealist – în care îl regăsește (cu o frumoasă formulă) pe „cel mai camilpetrescian lider politic al stângii românești din acei ani” –, comentatorul caută „miezul lor (...) epic”, nucleele „dramatice sau tragice” ale acestor texte în care întâmplările consemnate „sugerează o anumită cruzime a realului” și „devin, în timp, subiecte pentru viitoarele povestiri”, articolele transformându-se, s-ar zice, într-„un fel de «caiete» cu însemnări de prozator despre viitoarele romane”.